

ХІІ

У МОСКАЛЯХ

Погнали некрут з рідного краю аж у Московщину. Гнали їх цілою юрбою. І який же невеселий здався їм той довгий перегін! Щоб хоч трохи скоротати час, вони то казки казали, то різні пригоди з життя пригадували, то про давні бої переказували, сподіваючись незабаром собі стрітись у чистому полі з ворожою силою... Максимові спали на думку дідові приповіді; він поділявся ними з товариством, а в самого аж душа закипала...

«Ой, та й знатимуть же мене вражі вороги!» — думав він сам собі, качаючись уночі на долівці коло своїх товаришів, котрі, виморившись, мертвим сном спали. І виплітали його думки у темній темряві страшну картину січі... Гук, крик, бій; дим застилає все поле, аж очі ріже; огонь, як з пекла, то з того, то з другого боку; бряжчать шаблі; гуркають гармати; палять гаківниці; брязкають списи; тупотять коні... Татарва мчиться, як скажена... «Ага? вражі татарюги!» — кричить він услід їм і пускається навздогін своїм баским бистроногим вороньком... Шабля заблищала — голова татарська покотилася; кінь настоптав копитом — голова луснула, як стиглий кавун... У Максима аж дух у грудях сперло... «Господи! коли б швидше!...»

На ранок уставши, знову їх гнали. І знову вони йшли, то пісень співаючи, то задивляючись на несвідомі міста, котрі приходилось переходити. Багато вони тих міст уже поминули, а ще більше, кажуть, напереді зосталося!

Довго вони йшли усе своїм краєм, між своїм людом, уже їм аж обридло.

— Чи далеко ще та Московщина? — питали вони один одного...

— Та ще підтопчеш ноги, — одказували другі, догадуючись: не близько, мов!

Поминувши свої степи з невеличкими хуторами, що, як квітнички, весело кидались в вічі, свої великі села, з кривими улицями, з білими хаточками, з вишневими садочками, свої городи, схожі на села, увійшли вони у лісний край. Перед ними й за ними стояли страшні бори сосни, ялини та осичини. Ішли вони день, ішли другий... ліс та й ліс!

— Оце й Московщина починається, — сказав хтось.

— Оце?! Та й невесела ж яка вона!.. Все ліси та бори, куди оком не скинь... тільки небо крізь верховину мріє...

Сумно стало Максимові серед лісу; жаль йому стало своїх степів безкраїх, свого неба високого: тут за лісом було тісно, душно, а небо здавалося низьким, похмурим. І справді воно було низьке й похмуре: йшлося вже до осені, — темні хмари, аж чорнуваті, снували по небу; перепадали часті дощі.

Пройшли вони верстов з п'ятдесят чи з шістдесят лісом — ні хатинки, ні людинки!..

— Де ж тут хутори, села, городи? Хіба тут і людей немає?.. — толкуються самі між собою.

— Та тут, либонь, один тільки город Москва й є, та й той аж на самому краї Московщини, — одказав хтось.

Усі похмурили, зажурилися: ішли мовчки, повісивши голови.

Пройшли ще верстов з десять або й більше; вийшли на узлісся... З-під тесової стріхи якоїсь чорної будівлі показався димок... Очі направились на його.

— Що то? кузні? — пита Максим.

— Село, — одказав йому старший москаль, що вів їх.

— То не кузні у царині?

— Не, то — избы.

— Що то за ізби?

— Хаты по-твоему, хахол!

Максим зареготався. [...]

Увійшли в село, або краще — в одну довжелезну вулицю, котра й була ціле село. Аж дивно! Одним одна вулиця, парканами одгороджена з одного й з другого боку; а на улицю виглядали без вікон хати — чорні, як комори, закурені димом. Де-де забовваніли й люди — у личаках, у довгополих балахонах, з бородами. [...]

От розвели їх по квартирах. Максим аж спльовував... Таркани, прусаки, стоноги снували скрізь по стінах, та було їх і в страві, і в квасі. У хаті — не виметено, смітник по коліна, несло од його чимсь смердючим; під сволоком лави, де на його стороні зайві горшки ховають, тут були замість ліжка... Світили в хаті не смальцем або олією, а якимись тонкими лучинами... Дим з печі валив прямо на хату, — бо хата без димаря, — давив у горлі, різав очі... Максим не поліз на «палаті»; страшно йому було прилягти і в тій багнюці, що на долівці. Він за цілу ніч не прилягав; з хати ходив надвір, знадвору — в хату; смоктав люльку (бо хазяїн прохав, щоб не курил у хаті). [...]

Ранком знову погнали їх далі.

Чим далі йшли, тим не краще, а гірше. Поминали вони ще таких же сіл, може, з десяток; минули й город один... Церков біліло аж шість чи сім, а то все чорніло сіро-чорним цвітом... За городом тільки якась фабрика муріла, бо до цегли не так дим приставав, а може, була ще недавно вимурована... Засумували наші некрутики! А до того, ще попідбивалися так, що молили бога, коли б уже швидше доставитись на місце, — хай воно удесятеро буде гірше того, що бачили, аби спочити. Ішли уже два тижні й два дні...

Аж ось, пройшовши ще днів з п'ять, сказано їм, що вже недалеко те місце, куди їх гнали. Ліси щодали все рідшали та рідшали; почалося нив'я — не нив'я, а так поле з пеньками (видно, не дуже давно і там ліс був); а здалека заманячило їм щось високе — то там, то там... Підійшли ближче — побачили верховини церков — і з золотими банями, і з блакитними, а найчастіше — по зеленому полю золоті зірочки... Ще трохи — вітер доносив до них заводи дзвонів, гвалт, крик... Серце в кожного радісно забилося. Ось-ось таки спочинуть!

Велике місто з своїми церквами високими, з своїми палацами довгими та широкими, з кам'яними крамницями розкинулось на невеличкім згірку. Унизу, посеред города, текла річка — широка й глибока; багато по ній снувало барок, плотів, пароходів; коло річки й на улицах — гармидер, крик, тіснота, як на ярмарку. Багатство міське некрутів здивувало. Там — ціла вулиця кам'яних крамниць, де видимо-невидимо понапихано всякого краму. У крамницях за прилавками сиділи бородаті купці і закликали прохожих, разом викрикуючи, які у них товари. От — базари з усякими наїдками, напیتками. «От би це у Піски перенести!» — не втерпів Максим... А це — величезні хороми з такими вікнами, що всього тебе з ніг до голови видно, як у дзеркалі... Улиці широкі, рівні, каменем убиті.

«Бач, бісові! — подумав Максим: — Які у себе городи позаводили, а села більше на загороди схожі, ніж на людське житво!? Усе, що було на селах найкращого, мабуть, постягали сюди...»

Привели їх до кам'яниці довгої-довгої, облупаної, чорної. Построїли у лаву перед кам'яницею. А з неї повиходило панства-панства — і в палетах, і без палетів... Ходило те панство поміж їх рядами, обдивлялося...

— Ай да маладец какой! — промовив один до Максима.

— Собі такий удайся! — одрубав Максим. Усі зареготалися. Панок грізно глянув на Максима — і пішов далі.

— В казарми! — хтось гукнув спереду. Повели їх у казарми.

Хати були великі, просторі, тільки темні та чорні; по стінах цвіла пліснява; патьоки збігали додолу. Посеред хат стояли довгі столи у три ряди: то нари для спання. На долівці — сміття по боки. У хаті стояв мов чад; смерділо, як з помийниці.

— Тут, видно, чорти жили, а не люди! — промовив Максим, увійшовши.

Усі сумували, журилися, повкладавшись спати на довгих столах. Од натоми ні рук, ні ніг не чули, а спати довго не спали... Усе їм здавалося, що це вони у тюрмі, у неволі... Що, якби побачили родичі, де вони кочують? Мабуть би, одцуралися навіки... Були такі, що плакали, згадавши про домівку... Нелегко було й Максимові; оже він не плакав, а насміхався над усім... і над кацапами, і над своїми, і над собою. Є такі люди, що найважчу тугу виливають сміхами, жартами. Про них завжди кажуть, що вони ніколи горя не знають; зовуть їх за те щасливими. Отаким щасливим і Максим удався.

Ранком вивели їх з казарми на двір; розставили лавами: вищий з вищим, нижчий з нижчим. Знову їх обдивлялися, розставляли, переставляли, як було треба, наказуючи, щоб не забували, хто біля кого стоїть. Попорядкувавши, одпустили їх передихнути, бо завтра вже на учення.

Замість передишки, некрути одпрохалися у старших москалів город подивитися. Ті одпустили. Проблукали наші новобранці цілісінський день по городу, набродилися й надивилися до втоми так, що, вернувшись, зараз же полягали спати та й поснули, як побиті. Нові дива, котрі вони бачили в городі, прогнали вчорашню думку про домівку.

Тільки що стало на світ благословитися, затуркотів барабан. Піднялась шатанина. Кожен схоплювався з постелі, нашвидку умивався, натягав одержину й виходив на широке дворище, зараз же за казармою. На «плацу» розставили їх невеличкими купками, приставили до кожної по старшому та й давай учити: як ходити, стояти, як руки держати, коли і що казати. Неслухняних били, а все-таки вчили: учили, щоб бити, били, щоб учити... Так день у день, день у день... «І нащо це воно? кому вона здалася оця муштра?.. для чого?..» — думали вони, вертаючись з учення. Здавалось воно їм гірше каторжної роботи.

Оже Максимові було все це за іграшку. Скоро він вивчився добре «носки» витягувати, марширувати, стрибати, по-московській викрикувати... Так, мов старий москаль! Старі москалі дивувалися його дотепності та вихвалювали перед молодшими — неуками.

Трохи згодом нап'яли на його мундир, муницю — ранець, каску, притупею, — дали шинелю й ружжину. Як убрався Максим — москаль москалем. Рідна б мати не пізнала!

Меткий, поворотний — на всі боки москаль!

Вранці-рано піде на учення; промуштрують їх — геть уже сонечко підоб'ється. Ведуть снідати каші з салом, а того сала — і духу нема. Перепочинуть трохи — знову на збір: обідати. Пообідають. Сонце вже повернуло з полудня. Барабан туркоче — знову на учення. Муштруються уже аж до пізнього вечора...

Минають місяці, рік... Одно та й одно!

«А бий тебе сила божа! — думає Максим. — Хоч би уже повели куди-інде... або ворог де вирискався!.. А то — муштра та й муштра! Та хоч би різна, а то: яка сьогодні, така й завтра, й позавтраму... Витягай ногу, кричи: «раз!.. два!..» Скидай ружжо на плече; скидай з плеча; приціляйся разів сто на день... а хоч би тобі раз сказали вистрелити!.. Я думав: що в тих москалях? аж воно одна тобі муштра... на ученні, й на смотру, й на параді під церквою... Уже так затвердив, як свої п'ять пальців... Ні, муштруйся! Доведеться од нудьги пропасти...»

От і давай Максим свою нудьгу розгонити: став горілку, як воду, дудлити... Москалі підхвалювали його за те, що «чисто» п'є; іноді й у шинок водили, бо в самого Максима не було й шеляга за душею... Ті гроші, що мати передала, давно пропив.

Раз побився Максим на взаклад, що вип'є квартиру і не буде п'яний. Заклад на п'ять карбованців. Товариші розняли руки. Дали квартиру горілки. Максим як приложив до губів — тільки на три ковтки й стало. І хоч би скривився, поморщився! Тільки мов очі заблищали та повеселішав трохи. Супротивник вийняв п'ять карбованців — дає йому.

— На біса мені гроші? — крикнув Максим. — Катай, братця, на всі!..

Пропили ті п'ять карбованців, попилися п'яні, як земля — насилу рачки до казарми попрілазили. А тут, як на те, була уночі перевірка. Недолічилися щось п'яти чи що. Виходять ранком на двір — аж вони рачкують по дворищу. Забрали їх, позапирали в темну. Сумують вони.

— Не сумуйте, братця! — утішає Максим. — Сім бід — один одвіт! Я вас визволю.

— Як же ти нас визволиш?

— А так: кажіть, що я напоїв.

— Ну, то що?

— Ну, то й нічого. Там уже моє діло...

Коли це — кличуть їх до ротного. Ротний так і накинувся на них звіром. Стоять москалі та одно твердять: «винуваті!», «винуваті!» А Максим стояв-стояв, слухав-слухав та й виступив уперед. Його ротний уподобав за його моторність.

— Я, — каже він, — усьому виною, ваше б-родіє! Я їх напоїв. От уже скільки тут, а не зібрався подякувати їм за науку. А це — вибрав нічку, та й то не гаразд. Бийте мене, ваше б-родіє, скільки хочете: я всьому виною... Не наказуйте тільки моїх товаришів, учителів!

Це ротному сподобалось. Пом'якшав зразу; ще пополаяв, побатькував трохи та й прогнав: «Не смей мне другой раз... засеку!»

Вийшли од ротного, сміються, дякують Максимові, що, коли б не він, дуже б солоно прийшлося...

Після того Максим став душею москалів. Моторний, сміливий, він скрізь давав усьому привід; оступався за товаришів, коли ті де на гулянках заводили спірку; говіркий,

він завжди вибріхувався перед начальством, як де попадалось товариство... Бувши на всьому казенному, не маючи великої недостачі в одежі, він не жалував нічого свого. Лучалося що-небудь роздобути — все те йшло на гурт, на товариські пропої...

Товариші душі в йому не чули. Коли лучалося йому яке лихо, вони завжди гуртом його виручали. Чи одбіжить, бува, люльку у спірці, а грошей на нову катма, — вони склалися по шагу там чи по копійці — і купували; чи порвалося що з одежі, при бійці, до останку, — вони йому вислужену й залежану у якого бережливого брали й давали... Повага й шаноба Максимові!

Привик Максим до такого життя. «Ні, — думав він, — Московщина далеко краща, ніж рідна сторона! Що там? степ та й степ, плуги та борони, та вітер по степу; а люди — кожен сам собі... А тут — чого душа забажала — усе є; а товариші — брати рідні: за ними, як у бога за дверима — і допоможуть, і виручать... з ними краще, ніж з батьком та матір'ю!»

Максим, як там кажуть, і горенько покотив! Одно тільки його мучило, одно здавалося гірше печеної редьки, становилося рубя у горлі. Це — життя у казармі вонючій та вонюча їжа. Хліб той — чорніший землі, з остюками, та ще до того як згадає Максим, глядя на його, що він у шапку ногами мішаний, то аж занудить... Капуста — до носа не приводь; каша — з рота верне.

— За все, за все у вас добре, — хвалиться раз Максим кацапам-товаришам, — одно скверно: їсти нічого!

— Підожди! — одказують, — діждемо неділі — будемо прохатись *на прокормленіє*. Коли б тільки нам хвїдхвебеля задобрити, а то б усе було гаразд!

— Куди на прокормленіє? — пита Максим.

— Да по миру прайтись. Авось отыщется добрый челаек... даст свои заплаты солдатские дыры заплатати!

Максимові стало ніяково. Одначе він на те нічого не одказав.

Діждали неділі. Тільки що почало на світ благословитися, — прибігають товариші.

— Брат! а, брат! — будять.

— Ну?

— Вставай, пайдем к ротному.

— Чого?

— Как чаво? разве забыл?

Максим устав. За ним прокинулись деякі другі; почалась товариством розмова.

— Ну, что фельдфебель? — пита один.

— Собака!

— Как?

— Да так... двадцать пять садрал! Зверь, брат, настоящий зверь! Говорит: кали дадите, братцы, четвертную, скажу ротному; а не дадите, — не смей и рта разинуть!..

— Старав, брат, варабья на мякине не изловишь! Он, братцы, знает досканальна всю ефту механику, — вияснював один з нар, посмоктуючи люльку й спльовуючи на стелю.

— Да ведь пайми ты, Митрич: так ведь безбожно драть! Это ведь с сваго брата, а не с чужова!

— Поди... Станет он разбирать: где свой, где чужой... Ему — дай!..

- Ну, и не зверь ли?.. Зверь и есть.
- Отак розмовляли москалі, поки Максим умився, убрався. Пішли вони втрюх до фельдфебеля. Той зараз же повів їх до ротного.
- Ну, што, Федосеич? — пита ротний. — Все благополучно?
- Всё, ваше б-родие. Только одно худо...
- Што?
- Ребятам, ваше б-родие, худо...
- Чем?
- Есть нечево, ваше б-родие. Просят на прокормление.
- Куда?.. зачем? — скрикнув ротний. — Я им дам прокормление!
- Есть нечево, ваше б-родие, — одно йому фельдфебель. — Гаварят: памрём с голоду...
- Што ты врешь, старый хрен?.. Как есть нечево?..
- Верно, уж успел содрать?..
- Никак нет-с, ваше б-родие! Гаварят: четвертая часть за позволение! Ротный замовк; крутнув уса.
- Кто идет? — спитав, помовчавши трохи.
- Да вот: Иванов, Евпраксеев да хахол Максим. Поди сюда, ребята! — гукнув він крізь двері у сіни.
- Реб'ята увійшли в хату, стали, витяглися у струночку — як верстви на шляху. Ротний зараз до Максима (любив-таки «хохлика»):
- Што, брат Максим, — худа жить?
- Худо, ваше благородіє; їсти нічого!..
- На прокормление хотите?
- Точно так, ваше б-родие, — забелькотали усі в один голос.
- Разве позволить, Федосеич?.. — питає ротний, скося поглядаючи на фельдфебеля. — Позволить легко... Ну, а как попадетесь?
- Никак нет, ваше б-родие, — знову забелькотали разом москалі.
- Ротний подумав ще.
- Ну, позволяю... Только смотрите: попадётся — засеку! Слышь!..
- Слушаем, ваше б-родие!
- Ну, с богом, братцы... марш!
- Благодарим покорно, ваше б-родие! — викрикнули москалі на прощания і вийшли за двері.
- Скоро уся рота заворушилася. Оступили кругом заробітчан; розпитують, куди ті йдуть; одні раять — в одно місце, другі — у друге. Гудуть, мов бджоли в улику... А заробітчани раді такі! Думка: хоч тиждень усмак поживляться: попоїдять м'яса, а не гнилу капусту та хліб з остюками; побудуть на волі, а не в казармі вонючій.
- Не худо бы, братцы, — каже хтось, — пойти по купцам с образками!
- А што?.. Право, братцы, не худо! — промовили заробітчани.
- Побалакали отак, порадились, зібрались — пішли. Надвечір з півсотні рублів несуть! Рота радіє, юртується... Присудили зараз віддати двадцять п'ять Федосеїчу, а останні

оддали до схову старому унтерові.

Швидко заробітчани знов пішли, а рота, сподіваючись на добру поживу, загуляла. У кого зосталася яка копійка про чорний день, — той і ту витрушував. Зложились гуртом; купили горілки; набражились, як квачі; співають, лаються, згадують тогорічні пригоди, свої заробітки, утрати... Горілка порозв'язувала язики. Той журиться уголос за своїми: як там жінка, діти? Той розказує про зрадливу дівчину — як він їй пацьорки обірвав; той хвалиться коханням своєї... Кожен — своїм!

Сонце вже спускалося, як вийшли заробітчани з города у чисте поле. Пройшли верстов з п'ять... Перед ними сосновий бір стояв, як чорна стіна; за ними місто гвалтувало, — невгавучий крик та гомін доносився до них... Заробітчани все йшли та йшли... Уже й захід сонця став жовтіти та блідніти: ніч насовувала на землю; ясні зорі виблискували в темному небі; мороз дужчав; дорога рипіла під ступнями... Заробітчани йшли мовчки. Не доходячи до лісу, почули вони жалібний скрип полозків об мерзлу дорогу, важку ступню кінську і цмокання людського голосу; незабаром показалися й сани, повно навантажені. Зверху сидів здоровенний чоловік, у бороді, зодягнений по-купецькому.

— Стой! — крикнув один з москалів — Іванов, перебігши шлях, і захопив коня за удила. Кінь став.

У Максима мороз побіг поза спиною... «Що ж це воно буде?» — думав він та й одійшов убік подивитися. Другий москаль, Євпраксеев, підступив до купця.

— Здорово, купец! А что, брат, за тавар везёшь?

— А ты — што? Что ты, что я тебе стану ответ давать? Поди прочь... — та й устає з саней.

— Глаза имеешь, — сам видишь! — одказав Євпраксеев.

— Да вижу, что салдат... Но чево тебе нужна?

— А вот чево, купец: вот ты товар везёшь; а у тебя ево и без ефтаво многа...

— Ну-у?..

— Да ты лошадь понукай, а не меня!.. Так вот видишь ли: у тебя товару многа, а у салдата — ничего... у салдата — сам знаешь — и душа казённая... Пожертвуй, что твоя милость, на салдатское житьё-бытьё!

— А ты аткелева — такой?

— Да уж откелева — не тебе знать... Мы просим... Дашь — за твоё здоровье выпьет брат салдат; а не дашь — не надо — проваливай!

— Проваливай? Ишь ты какой вострый! А ты бы так и сказал... а то, вишь, лошадь астанавливает, словно вор какой...

— Да ведь тебя, барада, не астанави, — обіззався з-перед коня Іванов, — ты нашево брата и слушать не станешь, вот что!

— Дашь? — спрашиваю, — приставав Євпраксеев.

— Во-на! — одмовив купец, показуючи кулака.

— Ну, бог з табой! Пусти ево, брат, — промовив до Іванова Євпраксеев.

Той пустив коня. Підійшов до них і Максим, та разом і потягли лісом. Купець пильно дивився услід їм і щось думав. А це як скрикне:

— Э-эй, ты? слышь?.. как тебя?..

— А што? — питає Євпраксеев, повернувшись до купця.

— Возвратись!

— Да чаво? поезжай себе!

— Возвратись, гаварю!

Москалі гуртом повернулися.

— Вот вам, братцы, красенькая... вспомните рабе божия Парамонта, — промовив купец, подаючи до рук десятирубльову бумажку.

— Спасибо, купец. Не забудем. Парамонта, говоришь?

— Парамонта, братцы! Парамонта!

— Ну, прощай. Счастливого пути!

— Пращайте, братцы. А далече идёте?

— Да на сёла.

— На побывку?

— На побывку.

— Помогите вам бог!

— Спасибо. Прощай, батюшка!

Розійшлися. Купец поїхав в город; москалі пішли далі шляхом. Максим дивувався.

«Узяв би ти у нашій стороні! — думав він. — Мабуть би, чорта спік...»

— А добрый, братця, купец, — обернувся він з словом до товаришів.

— Что, брат!.. Купец, брат, — свой челаек. Он сам знает нужду салдатскую, — всегда пасабит... Во — барин, брат! О, то вострый, шельма! У таво просьбой не возьмёшь: дух разве вишиби... ну, тогда так!

Отак, розмовляючи між собою, ішли заробітчани бором. Уже до півночі добиралося, як вони входили у село та прямо до шинку. Там ще світилося. Чутно було: п'яними голосами тоненько бородачі виводили «Лучинушку».

Заробітчани увійшли в шинок, поскидали з плечей клунки, посідали уряд на лаві.

— А дай-ка, хозяин, три касушки служиламу брату... Ево косточки разагреть, — промовив Іванов до шинкаря.

— А пошто я дам?

— Как пошто?

— А по то: деньги есть?

— На што те деньги? Разве ты с миру не надрал? Небось — никаво в кабаке не было!..

— Ну, дак што?.. были... спасиба, заходят добрые люди!

— А то: ани вот и внесли свою копеечку на солдатскую долю, — обізвася

Євпраксеев.

— Как бы не так? Держи карман!

— Да уж верна!

— Да, верна... Только вот теперь народ что-то забаловался: водки мало пьёт.

— Ну, не ври!

— Как же? Стану те врать...

— Ну-ну! давай... полна те!

— Да што ты?.. Давай деньги, — вот те и сказ! У меня, вишь, водка не своя — купленная.

— А мне то что за дело, что купленная?.. Ты с миру надерёшь... А солдату где взять? Ты знаешь: салдат — казенный челаек!..

— Филиппыч! а, Филиппыч! — кричить на шинкаря один з п'яних. — Дай уж им... право дело, дай! Люблю салдата... Салдат, брат, казённый челаек... Не ровен час, завтра все найдем... Вон, сказывают, турка-шельма царя-батюшки не слушает... Дай!

— А ты, что ли, мне заплатишь?

— Будет — заплачу... Дай!

— Как же? Є тебя твоих не выдерешь, а ты. еще и за других!..

— Да што ты, не веришь на слово доброму челаеку? барада ты казлина! — крикнув Євпраксеев — і сунувся до бороди.

— Да ты барады не трожь! — одказав, одпихаючи його руку, шинкар. — Сам бы насил, да, небось — сбрили...

— Стал б я твоим казлиним атродьем свае благородное лицо марать?!

— Да ты-то што такое?

— Разве не видишь? мираед ты эдакой! Разве не видишь, кто я?

— Да видно, што салдат. Ну, а што?

— Как, ну?.. Ты знаешь, что такое салдат? Салдат за тебя, дурака, грудь сваю под неприятельские пули подставляет... кровь сваю проливает... Вот што — салдат!

Такі слова розжалобили усю п'яну беседу.

— Терёха? а, Терёха! А правду ведь салдат говорит... У-ух! какую правду... Салдат — это, брат, беда! Салдат... это, брат, казённый человек, слуга царский... Это не то, что мы с тобой! Он, брат, сваю грудь под неприятельские пули подставляет, кровь за нас проливает!

Терёха, як видно, лизнув уже й геть-то, бо посоловіли очима мутно тільки дивився на свого товариша, хитаючи з боку на бік головою, а слова не здужав вимовити.

Другі й собі підняли голос за москалів: давай шинкаря лаяти, ганьбувати; страхали, що більше в його ні чарки горілки не вип'ють. Шинкар стояв за стойкою, мов не до його річ, — тільки почервонів та знай оддимався та гладив рукою свою широку та густу бороду.

— Да што, братцы, на ево сматреть? — крикнув Євпраксеев до п'яниць. — Тащи, кали так, целое ведро! — та й кинувся за перегородку до бочки.

— Только тронь — убью! — закричав, зціпивши зуби, шинкар і вхопив здоровенный обрубок у руки, замахнувся... П'яниці підскочили, вихопили з рук обрубок.

— Дак ты ещо на жизнь мою посягаешь, барада ты казлина?! — закричав Євпраксеев, уплутавши п'ятірню у шинкареву бороду... Шинкар у крик.

— Вали, братцы, ево! вали! Вот я ему задам салдатских тесаков, чтобы он знал, мираед эдакой, как вас, братцы, абдирать да с салдатом абходиться! Вали!

...Разом кинулись. Та й шинкар, видно, при силі був, бо тільки струхнувся, — так усі й одскочили, як груші. Шинкар кинувся на москаля, збив з ніг і насів, як шуліка курча.

Жаль проиняв Максима, як він побачив, що свого б'ють. Одним замахом кулака

повалив він шинкаря на землю, взявши між ноги його голову. Тим часом підскочив другий москаль — і давай почищати тесаком. Шинкар не кричав, не пручався, а тільки стогнав. Оддубасили добре, пустили. Шинкар плакав, лаявся...

— А что — теперь дашь по касушке? — питає знову москаль.

— Бери... пусть те удавит! — крізь сльози промовив шинкар і пішов собі у другу хату. П'яниці сміялися. Москалі випили по косушці, заїли хлібом.

— Ну, теперь нам не время... Нада на работу паспешать... Пращайте, честная кампания! Пращай и ты, дядя!.. Не сердись да вперед умнее будь! — промовили москалі до шинкаря, поклонилися чесній компанії і вийшли з хати.

За ними деякі з п'яниць. Одного москалі завербували з собою — і потягли на ніч до його, розпитуючи: хто тут на селі багатир і як хто поводитьсь з людьми.

На ранок чутно: то того, то другого обікрадено. Шинкар, чухаючись, і свою пригоду розказував. Покликали старосту, кинулись за москалями... та їх уже й слід замело! На другому селі уже спродували те, що добули у цьому.

Прошвендяли заробітчани цілий тиждень. Вернулися у город, несучи з собою чималу силу грошей. Що слід, оддали ротному, а на останні загуляли.

Такі походи хоча спершу й будили якийсь сум і острах у душі Максимовій неправдою, крадіжкою, рабунком, а не чесним заробітком, оже при такому товаристві, при гульні та вихвалках одного перед другим своєю силою, своєю вдатністю — стирали ту чорну думку. Максим швидко забув про неї. Усе ж таки для його непосидячої натури це була робота, з котрої одному виходила користь, другому — шкода... Не те, що нудна щоденна муштра, котра, як думав Максим, нікого ні знобить, ні гріє. І він цілком оддався тій роботі. Ні один случай не обходився без його. Тут він виказував свою силу і свій розум. Іноді й геть-то круто прийшлося, якби не він.

Зате його рівні любили, як товариша, котрий нікому не попустить свого брата в образу; старші любили, як добру дійну корову; а начальство любило, як на все здатного, моторного москаля, котрого не встид послати у ординарці і на смотру перед ще вищим начальством показати. Незабаром Максима зробили унтер-офіцером.